Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
e-ISSN: 2822 - 3136
Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 67

İttihatçıların Yurda Geri Dönme Çabaları ve Türk Kamuoyunda Yarattığı Etki

Unionists' Efforts to Return to the Country and Its Impact on Turkish Public Opinion

Ömer ERTÜRK

Researc Assistant Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Departmant of History, Van, Türkiye
Araştırma Görevlisi Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-9155-3425 omererturk@yyu.edu.tr

Bekir KOÇLAR

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Departmant of History, Van, Türkiye
Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003—2373—945X, bekirkoclar@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ertürk, Ö. and Koçlar, B. (2025). Unionists' Efforts to Return to the Country and Its Impact on Turkish Republic Opinion. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute,* 67, 108-120
Ertürk, Ö. ve Koçlar, B. (2025). İttihatçıların Yurda Geri Dönme Çabaları ve Türk Kamuoyunda Yarattığı Etki. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 67, 108-120

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received/Geliş Tarihi: December 27, 2024/27 Aralık 2024
Accepted/Kabul Tarihi: March 4, 2025/4 Mart 2024
Published/Yayın Tarihi: March 18, 2025/18 Mart 2025
Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart
Issue/Sayı: 67
Pages/Sayfa: 108-120
Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ömer Ertürk-Bekir Koçlar).
Conflict of Interest/Çıkar Beyanı: There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.
Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı: This authors cntributed equally to the work/Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.
Supporting Institution/Destekleyen Kurum: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü(BAP), Projesi Numarası: SDK-2020-9241/Coordinatorship of Scientific Research Projects, Project Number: SDK-2020-9241
Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0lisansı altında yayımlanmaktadır

Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde danışmanlığını Prof. Dr. Bekir Koçlar'ın yürüttüğü "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı Politikalarına Yönelik Eleştiriler ve Etkileri (1918-1922)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri olan Enver, Talât, Cemal Paşalar 2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece bir Alman dretnotuyla ülkeden ayrılmışlardır. Bu isimler Kırım'a vardıktan sonra, Talât ve Cemal Paşalar Almanya'ya giderken Enver Paşa Kırım'da kalarak Kafkasya'ya geçmeyi planlamıştır. Yapmış olduğu girişimler başarısız olunca 1919 yılında Almanya'ya giden Enver Paşa, birkaç girişimden sonra Ağustos 1920'de Moskova'ya gidebilmiştir. Bu sırada Anadolu'da işgallere tepki olarak doğan Millî Mücadele hareketi de İttihatçılar tarafından takip edilmiştir. 1920 yılının sonlarına doğru Enver Paşa ve yanındaki diğer bazı İttihatçıların Türkiye'ye dönme girişimleri gündeme gelmiştir. Millî Mücadele'nin lider kadrosu bu girişimi engellemek üzere birtakım kararlar almanın yanı sıra Enver Paşa hakkında da bazı yayınlar yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda Enver Paşa hakkında gerek yurtiçi gerek yurtdışı kanallarından da istihbarat toplama faaliyetleri yürütülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olan Enver Paşa, hakkında yürütülen bu faaliyetler karşısında Mustafa Kemal Paşa'ya bazı mektuplar gönderdiği gibi, Anadolu'da bulunan İttihatçılarla da yurda geri dönme çalışmaları üzerinden haberleşmeye devam etmiştir. Bu çalışmada, İttihatçıların yurda giriş çabalarının yurtdışındaki İttihatçı kadrolar ile Millî Mücadele kadroları açısından nasıl ele alındığını ve Türk kamuoyunda doğurduğu etkileri irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir, Millî Mücadele.

Abstract

On October 30, 1918, following the signing of the Armistice of Mudros, Enver, Talaat and Cemal Pashas, the leading figures of the Committee of Union and Progress, left the country on a German dreadnought on the night between November 2 and November 3. After these names arrived in Crimea, while Talaat and Cemal Pashas went to Germany, Enver Pasha planned to stay in Crimea and cross to the Caucasus. When his attempts failed, Enver Pasha went to Germany in 1919, and after several attempts, he was able to go to Moscow in August 1920. Meanwhile, the National Struggle movement that emerged in Anatolia as a reaction to the occupations was also followed by the Unionists. Towards the end of 1920, Enver Pasha and some other Unionists attempted to return to Turkey. In addition to taking some decisions to prevent this attempt, the leadership of the National Struggle also started to publish some publications about Enver Pasha. At the same time, intelligence gathering activities were carried out on Enver Pasha through both domestic and foreign channels. Enver Pasha, who was the Minister of War and Deputy Commander-in-Chief during the First World War, sent some letters to Mustafa Kemal Pasha in the face of these activities against him, and continued to communicate with the Unionists in Anatolia through their efforts to return home. This study analyzes how the efforts of the Unionists to return home were handled by the Unionist cadres abroad and the cadres of the National Struggle and how they were perceived by the Turkish public opinion.

Keywords

Committee of Union and Progress, Enver Pasha, Mustafa Kemal Pasha, Kâzım Karabekir, National Struggle

Giriş

İttihatçı liderlerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra yurtdışına kaçması kadar, Millî Mücadele döneminde yurda dönme çabaları da mesele edilmiştir. Ve her iki durumda da İttihatçılar hakkında yeni algılar oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için yenilgiyle sonuçlanması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de iktidarının sonu olmuştur. Talât Paşa kabinesinin istifasından itibaren Cemiyet'in önde gelen isimlerinin firarı tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü, İtilaf Devletleri İttihatçıları savaştan ve savaş sırasında Rum ve Ermenilerin tehciri konusunda sorumlu tutuyorlardı. Bu durum içerideki muhalefetin de İttihatçılara karşı öfkelerini dile getirmeye başlamasına sebebiyet vermişti (Kocaoğlu, 2006, s.70). Bu durum karşısında; Enver, Talât, Cemal Paşalar ile Beyrut Valisi Azmi, eski polis müdürü Bedri, Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir gibi isimler Alman bayrağı taşıyan bir torpidobot ile ülkeden ayrılmışlardır. (Çolak, 2019, s. 189) Yurt dışına çıktıktan sonra, Kırım Yarımadasında ve Sivastopol yakınında bulunan Gözleve'de Almanlar gelenleri karşılamışlardır. Talât Paşa ve beraberindekiler Almanlar tarafından hazırlanan askerî trenle Almanya'ya doğru yola çıkmış ve 8 Kasım 1918 tarihinde Alman sınırına varmışlardır. (Babacan, 2005, s. 194). Arkadaşları Alman askerî treniyle Berlin'e giderken Enver Paşa onlardan ayrılmıştır. Nitekim o, daha İstanbul'dayken Kuruçeşme'deki villasında arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını savaşın ikinci safhasına geçildiğinin bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir. (Agabekov, 2011, s. 42). Enver Paşa bu ikinci safhada etkin bir rol oynamak adına Şark'ta kurduğu iki Ordu'dan meydana gelen kuvvetlerin başına geçerek merkezi Bakü olan bir hükümet kurmayı düşünmüştür (Babacan, 2002, s. 270). Bu amacını ülkeden ayrılırken Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı mektupta da dile getirerek şu sıralarda memlekete faydalı bir iş yapmasına imkân olmadığını, bu sebeple Kafkasya'ya giderek burada Azerbaycan İslâm Hükümeti için çalışacağını belirtmiştir (Cavid Bey, 2015, s. 604). Bu düşüncesini yerine getirmek üzere Akmescit'te bir tekne kiralayarak yola çıkmış fakat teknenin fırtınaya tutulması üzerine kıyıya sürüklenmiş ve köylüler tarafından kurtarılmıştır.

Talât Paşa Şubat 1919'da Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta; Kafkasya'ya gitmesinin bir fayda sağlamayacağı, Almanya'ya gelmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir (Bardakçı, 2018, s. 167-168). Enver Paşa, Talât Paşa'nın bu tavsiyesini kabul etmiş ve 1919 yazında Almanya'ya gitmiştir. Aralık 1919'da Berlin'de Talât Paşa başkanlığında bir toplantı gerçekleştirilmiş, Enver ve Cemal Paşaların Rusya'ya gitmeleri kararlaştırılmıştır (Babacan, 2005, s. 201). Enver Paşa ayrıca Almanya'da bulunduğu sırada Sosyalist Karl Radek'le görüşmeler yapmış, bunun yanı sıra Radek, Enver Paşa ile Paşa'nın eski dostu olan General Hans von Seeckt'ı (Seeckt I. Dünya Savaşı'nda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi görevinde bulunmuştu) bir araya getirmiştir (Yamauchi, 1995, s. 23). Radek ve Seeckt Enver Paşa'nın Moskova'ya gitmesi ve orada temaslar kurması taraftarıdır. Aynı zamanda Talât Paşa ve Enver Paşa'nın askerî ataşeliği döneminden tanıdığı Sarre ailesi de onun Moskova'ya gidebilmesi için çaba sarf etmiştirler (Bardakçı, 2018, s. 179). Enver Paşa, Moskova'ya birkaç defa uçakla gitmeyi denemişse de yaşadığı kazalar buna imkân vermemiştir. Enver Paşa, 4 Ağustos 1920'de bu kez kara yoluyla hareket etmiş ve 15 Ağustos'ta Moskova'ya varmıştır.

Bu sırada İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Osmanlı topraklarını işgale başlaması beraberinde bir direnişi de doğurmuştu. Çoğunluğu İttihatçılardan müteşekkil müdafaa-yı milliye grupları kurulmuş, bunun yanı sıra Osmanlı ordularının terhis edilmesi üzerine I. Dünya Savaşı'nın üst düzey komuta kademesi de İstanbul'a dönmüş ve gelişen olaylar karşısında nasıl bir pozisyon almaları gerektiğini tartışmışlardır. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa da İstanbul'a gelen komutanlar arasındadır. Paşa, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında birçok isimle görüşmüş, İstanbul'da bir görev alarak kurtuluşu sağlayıp sağlayamayacağı yönünde çalışmalar yürütmüştür. Kurulacak kabinelerden birinde harbiye nazırı olma düşüncesi de bu çözüm arayışlarından biridir. Fakat bu girişimi tüm çabalarına rağmen başarısız olmuştur. İstanbul'da bir çözüm bulunamayacağı kesinleşince, İstanbul'da bulunan komutanlar Anadolu'da kısmen de olsa başlayan millî direniş hareketine katılmış ve böylece direniş sistematik bir seyre girmiştir.

Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri Anadolu direnişini bir çatı altında toplamanın önemli adımları olmuştur. Fakat atılan bu adımlar ve hareketin büyümesi, Mondros Mütarekesi'nden itibaren başlayan İttihatçı karşıtlığının Millî Mücadele hareketine yöneltilmesine sebebiyet vermiştir. İstanbul gazetelerinde Anadolu Hareketi'nin bir İttihatçı hareketi olduğu, İttihatçıların memleketi yeniden felakete sürükleyeceği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır. Örneğin; Damat Ferit Paşa'nın Tan gazetesine verdiği mülakatta, Anadolu'da başlayan hareketin bir İttihatçı hareketi olduğu belirtilmişti. (ATASE. ATAZB. K 10 G 13 B 13-1) Mütareke döneminde İttihatçılığa karşı muhalif tavrıyla tanınan Refi Cevad da Millî Mücadele hareketinin İttihatçıların at koşturduğu bir hareket halini aldığını belirtmiştir (Akandere&Polat, 2011, ss. 52-53). Bu iddiayı daha da ileriye götüren diğer bazı gazeteler ise daha Ekim 1919'da Enver Paşa ve amcası Halil Paşa'nın bir ordu toplayarak Anadolu hareketine katılmak için yurda döneceği haberlerini yaymışlardır. İstanbul'da bulunan ve Anadolu hareketini

destekleyen Velid Ebuziya gibi gazeteciler ise bu haberlerin doğru olup olmadığını teyit etme gayreti içerisine girerek halkın galeyana gelmesini önlemeye çalışmışlardır (ATASE. ATAZB. K 15. G 30. B 30.).

1. İttihatçıların Yurda Geri Dönme Çabaları Karşısında Millî Mücadele Komuta Kademesinin Tutumu

Millî Mücadele'nin komuta kademesi Enver Paşa'nın ülkeye dönme ihtimali üzerinde ciddiyetle durmuşlardır. Öyle ki, Enver Paşa daha Moskova'ya gitmeden, Kâzım Karabekir Paşa 20 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdiği yazıda, Enver ve Talât Paşaların Bolşeviklerle sıkı temas kurduklarını, Bolşevik ordusu Türk sınırına doğru ilerlerken Enver, Talât, Cemal, Halil ve Nuri Paşalar ile arkadaşları gelirse nasıl telakki ve kabul olunur (Artuç, 2019, s. 128)[1] diyerek tereddütlerini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir'e 30 Mayıs 1920'de göndermiş olduğu şifreli telgrafta, Enver Paşa ve arkadaşlarının memleket işlerine karışmasına müsaade edilmeyeceğini, ancak TBMM tarafından yurt dışında yerine getirmek üzere vazifeler verilebileceğini belirtmiştir (Artuç, 2019, s. 128).

Enver Paşa'nın Kafkaslarda bir ordu toplayarak Anadolu'ya gitme fikri vardıysa da bu düşüncesini kısa sürede gerçekleştiremeyeceğinden bu fikrini 1920 yılının sonlarına kadar ertelemiştir. Bunda Talât Paşa ve diğer İttihatçıların bu fikre karşı çıkmasının etkisi vardır. Talât Paşa, doğru zemin oluşmadan Anadolu'ya gitmenin uygun olmayacağını belirtmiş, Enver Paşa da bu gibi işlerde kişisel düşünülmemesi gerektiği karşılığını vermiştir (Demirbaş, 1999, s. 194). Enver Paşa, 5 Aralık 1920 tarihinde amcası[2] Halil Bey'e gönderdiği mektupta da "ihtimal ilkbaharda Anadolu'ya hareket için hazırlanacağım. Yani eğer Ruslar, Müslüman olmak şartıyla kuvvet verirlerse, bununla Yunan cephesine yardım etmek fikrindeyim. Yahut da Anadolu'ya mütenekkiren (kişiliğini gizleyerek) gidip arkadaşlarla birlikte çalışırım..." (Sonyel, 1990, s. 387) diyordu. Ancak, Halil Paşa 10 Şubat 1921 tarihli mektubunda Ankara Meclisi'nin Londra'ya davet edildiğini, bu sebeple konferansın sonucunu beklemesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir (Bardakçı, 2018, s. 263). Bu sırada Halil Paşa, Erzurum'a gelmiş ve mücadele için temin ettiği külçe altınları Enver Paşa'nın eniştesi Kâzım (Orbay) Bey'e teslim etmiştir (Halil Paşa, 1972, s. 335).

Halil Paşa Anadolu'dayken TBMM tarafından bir kararname çıkartılmıştır. Kararnamede; "Enver ve Halil Paşalar ve emsali zevatın Anadolu'nun herhangi bir mahalline gelmesi siyaset-i dahiliye ve hariciyemize menafi görüldüğünden geldikleri takdirde derhal memleketten ihraçları icra vekilleri heyetinin 12.3.(13)37 tarihindeki içtimaında takarrür etmiştir" (BCA. 2.38.18 Kararlar Dairesi Başkanlığı 1920-1928) denilmekteydi. Halil Paşa, 12 Mart'ta çıkarılan bu kararnamenin icrasını 16 Nisan 1921'de kabullenmek zorunda kalmış ve Trabzon'dan çıkarılmıştır. Kâzım Karabekir, 3. Fırka vasıtasıyla Halil Paşa'ya bu kararın Büyük Millet Meclisi tarafından alındığını bildirmiştir. Sonrasında Halil Paşa'nın ülkede ikamet edebilmesi için izin almışsa da Halil Paşa bunu kabul etmemiştir (Karabekir, 2020, s.739).

Enver Paşa'nın güçlenmemesi için eniştesi Kâzım Bey de kendisine şüpheyle yaklaşılan isimlerden olmuştur. Nitekim Kâzım ve Naim Cevat Beylerin Erzurum üzerinden Kafkasya'ya geçmek istemelerinin İstanbul'dan emir alınarak yapıldığını belirten Karabekir, tüm çabalarına rağmen Naim Cevat'ın "İcap ederse nisbet-i askeriyemi kat'ediniz" diyerek Enver Paşa'nın yanına gittiğini, Kâzım Bey'in gitmesine ise hem ordusunda erkân-ı harbiye reisi kalmayacağından hem de Enver Paşa etrafında kuvvetli bir nüve bulunmasının memlekete zararı olacağından izin vermediğini belirtmiştir (Karabekir, 2020a, s. 50). Ancak, 21 Mayıs 1921'de İsmet Paşa tarafından Kâzım Karabekir'e gönderilen telgrafta "...Erkân-ı Harbiye reisi Kâzım Bey ailesinin iradesine inanılmaz derecede esir olduğu için sana vefadar olması şüphelidir. Kırmadan onu ayırmak katiyen lazımdır. Bana gönderebilirsin..." (Karabekir, 2020a, s. 111) ifadelerine yer verilmiştir. Bu telgrafla Kâzım Bey'in bölgeden uzaklaştırılması gündeme gelmiş ve en nihayetinde Kâzım Bey eşiyle birlikte 20 Temmuz 1921'de Sarıkamış'tan çıkmıştır (Karabekir, 2020a, s. 120).

Bakü Kongresi'nden sonra Enver Paşa tarafından Anadolu'ya gönderilen Küçük Talât Bey ve beraberindekiler de faaliyetleri dolayısıyla Millî Mücadele lider kadrosunun takibine takılan isimlerden olmuştur. Talât Bey, kongreden sonra Nail Bey'le birlikte Erzurum'a gelmiş ve Bakü Kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor göndermişlerdir. Raporda özetle; Türkiye'nin vereceği mücadelede Sovyetlere yaklaşması gerektiği, bunun için halk egemenliğine dayalı bir sol hareketin oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Atılacak bu adımlarla Sovyetlere yaklaşılacağı ancak bu durumun Türkiye'nin asla komünistleşmesine yol açmayacağı, çünkü Türkiye'nin toplumsal şartlarının buna uymayacağı belirtilmiştir. Bu sırada Erzurum'da Bolşeviklerin hâkim olduğu Albayrak gazetesi Talât ve Nail Beyler hakkında taarruza başlayınca bu isimler Trabzon'a geçmiştir. Bunların Trabzon'a geçmesindeki asıl maksat; başta Enver Paşa olmak üzere yurtdışındaki İttihatçı

[1] İttihatçıların yurda girmemesi konusunda en fazla çaba gösteren isim Kâzım Karabekir olmuştur. Artuç'a göre bunun sebebi, Karabekir'in Enver Paşa ile I. Dünya Savaşı'nda bazı konularda anlaşmazlığa düşmesi veya Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek istememesi olabilir. (Bkz. Artuç, 2019, s. 129.)

[2] Sali Sonyel makalesinde Halil Paşa'yı Enver Paşa'nın yeğeni olarak zikretmiştir.

liderlerin Anadolu'ya geçmeleri hususundaki fikir ve arzularıydı (Üçüncü, 2012, ss.113-114). Talât Bey Trabzon'da öncelikle Enver Paşa'nın emriyle İslâm İhtilal Cemiyeti teşkilatını oluşturmakla uğraşmış, yine onun önderliğinde Trabzon'da Bozuk Parti adıyla bir teşkilat kurulmuştur. Hacıali Hafızzade Ömer ve Hakkı kardeşlerle, Barutçuzade Ahmet, Urfalı Fethi Bey, Kâtip Hoca Ahmet Efendi, Gavur İmam bu doğrultuda Küçük Talât'ın ilişki kurduğu isimlerdi. Sonradan yapılan araştırmalarda, Yahya Kâhya, Doktor Raik Beylerin de Bozuk Parti Teşkilatının üyeleri oldukları anlaşılmıştır. Talât Bey'in bu girişimlerinin asıl amacı ise Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçişinde Trabzon'u bir giriş kapısı yapma düşüncesiydi. Talât Bey bu düşüncesini yerine getirmek amacıyla Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde danışman aza sıfatıyla da görev almıştır. (Üçüncü, 2012, ss. 117-118).

Küçük Talât Bey bu faaliyetlerinin yanı sıra Enver Paşa'ya Anadolu'daki mevcut durum hakkında mektup da göndermiştir. Nitekim o, 8 Nisan 1921'de "İlkiz" imzasıyla Enver Paşa'ya Ankara'nın tutumu, Millî Mücadele lider kadrosunun Enver Paşa hakkında izlediği politika ve Trabzon'daki İttihatçıları konu alan bir mektup göndermiştir. Talât Bey mektubunda, Ankara'nın Enver Paşa'nın yurda geri döneceği düşüncesiyle vehim ve endişe içinde olduğunu, bu girişimi engellemek için her tarafın casus şebekesiyle örüldüğünü, mektuplarının bu casuslar tarafından alındığını ileri sürmüştür. Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşalarla anlaşmanın da imkânsız olduğunu belirten Talât Bey, bu isimlerin etrafına birçok maskaralar toplandığını, sırası geldiği vakit İttihatçılıklarından bahsedenlerin iç yüzleri tetkik edilirse başka noktaların ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Mektubunun devamında Kâzım Karabekir Paşa'ya ağır hakaretler eden Küçük Talât; "...Bu(ra)da ne kadar zayıf insan varsa onları etrafına topluyor. ... Benim hakkımda tahkikat yapılmasını emretmiş. Hacı Sami'nin buraya gelmesi hepsinin nazar-ı dikkatini celbetti. ..." diyerek hakkında yapılan tahkikatı da eleştirmiştir. Enver Paşa'nın eski İttihatçılardan Topal Osman Ağa ve İpsiz Recep'e mektup göndermesi konusuna da değinen Talât Bey; "Osman Ağa bugün tamamıyla Mustafa Kemal'in adamıdır. İpsiz Recep'in ise katiyen hiçbir nüfuzu kalmamıştır sizi temin ederim" bilgisini vermiştir. Talât Bey mektubunda ayrıca Kâhya Yahya ve arkadaşlarının kendisiyle teşrik-i mesai ettiğini ve Enver Paşa'ya sonsuz hürmet ve muhabbetlerini takdim ettiklerini yazmış, "Çok mert arkadaşlarımızdan Yahya Bey ile biraderi Zekeriyya ve İmam Rahmi Efendiler ve Aslan Kaptan ve Dr. Fazıl Bey heyetimiz meyanındadır" (TTK, EP. K 1 G 6 B 6) diyerek mektubunu noktalamıştır. Talât Bey'in bu faaliyetleri Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın hastalığını öne sürerek Trabzon'a gelmesiyle Ankara'yı birtakım tedbirler almaya itmiştir. Nitekim Kâzım Karabekir'in 8 Mayıs 1921 tarihinde gönderdiği telgrafta Küçük Talât ve Sarıkamış'ta bulunan Azmi Bey'in yurtdışına çıkarılması teklif ediliyordu. Bunun üzerine TBMM 24 Mayıs'ta toplanarak Talât ve Azmi Beylerin sınır dışı edilmelerinin uygun olacağı kararına varmıştır. Nihayetinde Talât Bey bir süre sonra tutuklanarak İstanbul'a gönderilirken (Üçüncü, 2012, s. 124) bu isimlerle hareket eden Kâhya Yahya da 12 Ocak 1922'de tutuklanarak Sivas'a gönderilmiştir (Karaman, 1962, s. 340). Kâhya Yahya daha sonra yeniden Trabzon'a dönmüşse de 3 Temmuz 1922 yılında arabasında bir misafiriyle birlikte öldürülmüştür. İsmail Küçükkılınç Yahya'nın öldürülmesinin Enver Paşa meselesinin tamamen kapatılmak istenmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Küçükkılınç, 2018, s. 268).

Bu gelişmeler üzerine Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Paşa, Naciye Sultan'a gönderdiği mektupta bu mektubundan bahsetmiş; Mustafa Kemal Paşa'ya, şimdiye kadar yurt dışında neler yaptığını, ne düşündüğünü ve kendisine rakip olacak kadar küçülmediğini yazdığını belirtmiştir. Ayrıca Naciye Sultan'a gönderdiği bu mektupta Mustafa Kemal Paşa'ya ağır hakaretler ettiği görülmektedir (Bardakçı, 2018, s. 263).

Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta, lüzumsuz vehimlere kapılmamasını, çevresindekilerin kendisini ayartmalarına izin vermemesini, memlekette bir şahsın veya bir kesimin tahakkümüne doğru gitmemesini tavsiye etmiştir. Herkesin Mustafa Kemal'in muvaffakiyetine çalıştığını, onun muvaffakiyetinin Anadolu'nun da muvaffakiyeti olacağı bilincini taşıdığını belirttikten sonra, kanunsuz hareketlere ve lüzumsuz şiddete başvurursa istenmeyen şeyler olacağını, halkın Sultan Hamid dönemindeki halk olmadığını yazmıştır. Kendisinin hiçbir mevki ve memuriyette gözü olmadığını, tek emelinin İslâm'ı ezen Avrupa canavarları ile pençeleşmek için Müslümanları harekete geçirmek olduğunu belirten Enver Paşa, mektubunun devamında, başta kendisi olmak üzere diğer İttihatçıların memlekete dönmesine izin verilmemesine ise şöyle karşılık vermiştir:

...Şimdi sen, ben başta olmak üzere, arkadaşların memlekete gelmemesini istiyorsun, değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette bir ikilik çıkacak diyorsun, öyle mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer biz memlekette bulunsaydık belki de bugün devam eden lüzumsuz tazyiklere hiç hacet kalmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize teşvik değil teskin edecek ve daha kolaylıkla birlikte yürüyecektik. Mamafih, şimdilik Moskova'da bulunarak, hariçten yine memlekete yardım etmekte devam ettiğimizden, gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf etmemiz lazım gelir ki, hiçbir sebeb-i kanunî olmayarak memleket haricine nefy şeklindeki arzunuza ilelebet tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilâne gelir. Mamafih vatan için buna da şimdilik katlanıyoruz. Binaenaleyh, hariçte kalmanın maksad-

ı umumîmiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmağa çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz. İşte bu kadar... (Bardakçı, 2018, 264-265)

Kâzım Karabekir, İttihatçıların yurttan çıkarılması ve atılan diğer adımlara rağmen daha sert tedbirler alınmasını istemiştir. Nitekim Fevzi Paşa'ya gönderdiği 5 Mayıs 1921 tarihli telgrafta; "... Rusların elinde vatanın bakiye-i izamını kemirmeye teşebbüs eden, orduyu milis yapmak gibi cinayetleri irtikâba başvuran Enver'den Hükümetimiz hesap sormalı ve neşrettiği programı millet nazarında çürüterek Enver'in şahsiyet-i maneviyesini bitirmelidir..." (Karabekir, 2020a, s. 83) diyerek Enver Paşa aleyhinde propaganda yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Yine, 26 Mayıs 1921'de Fevzi Paşa'ya çektiği telgrafta Enver Paşa'nın ülkeye gelme ihtimali üzerinde duran Karabekir; "... Enver'in Sarıkamış'ta binlerce Şark evladını mahvetmesi ve memleketi harabezara çevirerek kaçması dolayısı ile ordu ve halk arasında, kendisine itimat ve muhabbet pek yoktur..." (Karabekir, 2020a, s. 115) diyecektir.

Enver Paşa'nın ülkeye girişinin engellenmesi noktasında çaba gösteren bir diğer isim de o dönem Moskova Sefiri bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Ali Fuat Paşa, Enver Paşa'nın Türkiye'ye girme kararı üzerine Çiçerin'le görüşerek, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin burada bir gaile çıkaracağını, son zamanlarda Ankara aleyhine sergilediği tutumdan ötürü de kendinin hariçte bir kuvvet toplamasının tehlikeli olacağını, bu durumun Moskova Antlaşması'nı da tehlikeye düşüreceğini belirtmiştir (Cebesoy, 2020, s. 238).

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Suvari Kaymakamı Hüsamettin (Ertürk) Bey de bu sıralarda Enver Paşa hakkında istihbarat toplamaya çalışmaktadır. Nitekim, Hüsamettin Bey, 27 Mayıs 1921 tarihinde Mim Mim grubuna gönderdiği yazıda; Alman Kunter Partisinin Bolşeviklikle ne derece ve ne suretle alâkadar olduğunun, Prens ve arkadaşları olan Alman generallerin İstanbul ve dışarıdan kimlerle temas ettiklerinin araştırılmasının yanı sıra, bu isimlerin Enver Paşa ile ilişkilerinin olup olmadığı, varsa bunun ne tür bir siyasi akide ile alakalı olduğunun öğrenilmesini istemiştir. Ayrıca, İstanbul'da Enver Paşa adına bir propaganda olup olmadığı, var ise bunun İngilizler tarafından mı yoksa Enver Paşa ve avenesi tarafından mı yapıldığı ve Bolşeviklikle ilişkisinin olup olmadığının da bildirilmesi istenmiştir (TİTE, K 46 G 123). Hüsamettin Bey'in bu tavrı İttihatçıların evirilmesini göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim o, hatıralarında Enver Paşa'nın ülke dışına çıkmadan önce kendisine talimatlar verdiğini ve kendisinin de Mütareke'nin ilk günlerinde bu talimatlar doğrultusunda çalışmalar yaptığını dile getirmektedir. Ancak süreç içerisinde Hüsamettin Bey'in Enver Paşa hakkında istihbarat toplama gayreti içerisine girmesi, onun Mütareke'nin başlangıcında Enver Paşa'ya karşı olan tutumunu değiştirdiğini göstermektedir (Ertürk, 2023, s. 29).

Fevzi Paşa'nın 29 Mayıs'ta Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta ise; Enver Paşa'nın Komünistlik lehinde bazı teşebbüslerde bulunduğu, bu sebeple gerek kendi namına Türkiye sahil ve sınırlarına gelen şahısların gerek gelmesi halinde bizzat Enver Paşa'nın tutuklanarak sıkı bir inzibat altında Ankara'ya gönderilmesi istenmiştir (Karabekir, 2020a, s. 110). Kâzım Karabekir ise, Enver Paşa'nın ülke dışında kaldıkça tehlikeli faaliyetlerinin kestirilemeyeceğini, bu sebeple Enver Paşa'nın itimat edeceği bir zatla görüştürülüp kendisinin Anadolu'ya davet edilmesi ve geldikten sonra ele geçirilmesini teklif etmiştir (Karabekir, 2020a, s. 124). 4 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta ise; Enver Paşa hakkında açık neşriyatta bulunulmasına karar verildiği, gerektiğinde neşriyata başlanacağı bildirilmiştir (Karabekir, 2020a, s. 117).

2. İttihatçılar Aleyhinde Yapılan Yayınlar

Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Haziran'da Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği ve Enver Paşa aleyhinde neşriyatta bulunulacağını bildiren telgrafından kısa bir süre sonra ilk adım atılmıştır. 13 Haziran 1921 tarihinde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan "Eski Hesap" başlıklı yazıda Enver Paşa hedef alınmıştır. Yazıda; resmî ve özel malumata göre Enver Paşa'nın yeniden Anadolu'ya gelmek istediği belirtilerek bu isteğin, milleti dört senede ölüme sürükleyen tecrübelerin yeniden tatbik edilmesinden başka bir şey olmadığı dile getirilmiştir. Milletin, Enver Paşa'nın hataları sonucu uçuruma sürüklendiği, İstanbul'u kendisinin düşmana bıraktığı, buna rağmen ciddiyetsiz hareketlerde bulunarak Anadolu'ya gelip hükümet işlerine karışmak istediği dile getirilerek bu tutumunun, yıktığı memleketin Fatiha'sını okumak olduğu belirtilmiştir. Bu amacına ulaşmak için Kafkas sınırından, Karadeniz sahillerinden, "Halk Şuralar Fırkası" isimli renksiz ve mahiyetsiz fırkanın programını dağıttırdığı, bununla hem Bolşeviklerin teveccühünü kazanmayı hem de halkı bölerek bir kısmını yanına çekmeye çalıştığı ileri sürülmüştür. Ancak, onun kendi eliyle, kendi tekmesiyle yıktığı memleketi toparlamaya çalışanların, her şeyden haberdar olarak bu çirkin komediyi ortaya çıkardıkları ifade edilmiştir. Yazının devamında; Mütareke günlerinde memleketin Enver Paşa yüzünden can çekişirken, onun kurtuluşundan ümidini keserek çantasını alıp Avrupa'ya gittiği, bu sebeple Anadolu işlerine karışmaya hakkı olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca, Enver Paşa'nın, kıydığı, kendi hükmüne ram ettiği, kan içinde yüzüstü bıraktığı memleketi kurtarmak için Anadolu'ya geçmesi gerekirken Berlin'e gidip bir seyfiye kiralayarak orada

oturduğu, memleketin feci haller yaşadığı iki buçuk sene zarfında rahatça ömür sürdüğü eleştirisi yapılmıştır. Birtakım kimselerin canları pahasına, onun yıktığı ülkeyi milletin azmine inanarak yeniden ayağa kaldırmışken Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmeye çalışmasının eski tecrübelerini tekrarlamak isteği olarak aktarılmıştır. Yazının sonunda ise Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelme isteği şu şekilde özetlenmiş ve bu isteğe karşı çıkılmıştır:

> Fakat Artık yeter! Enver Paşa'nın bir vakit Almanlar uğruna, şimdi de bilmeyiz kimin için milletin hayatıyla oynamasına - eski dostları da dahil olmak üzere- bu diyarda müsaade edecek tek bir kimse yoktur; çünkü herkes bilir ki Enver Paşa Anadolu'yu düşünmemiş, sevmemiş, belki ecnebilerin arzusuyla çok iyi telif ettiği ihtirasât-ı şahsiyesi için Anadolu'yu kullanmış ve sarf etmiştir. Enver Paşa Anadolu'yu sevse, düşünse idi, "Marn" önlerinde "Mazuri" bataklıklarında Almanya'yı tazyik eden İngiliz ve Rus kuvvetlerini Türkiye üstüne davet etmezdi; İran'da, Mısır'da, Galiçya'da, Romanya'da yüz binlerce Anadolu evladını kurban vermezdi. Hayır, Enver Paşa'yı Anadolu'ya çeken ne Türk düşüncesi ne de Türkiye muhabbetidir, sadece hüküm sürmek arzusudur. Fakat artık yeter! (Hâkimiyet-i Milliye, 13 Haziran 1921)

Enver Paşa bu yazıyı İstanbul gazetelerinden takip etmiş, yazıyı okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu mektubu göndermiştir:

> Halil vesaireye yapılan muameleler üzerine bir defa vaziyeti tavzih ederim. Benim ve bütün arkadaşların fikir ve niyetini anlatmak için Moskova'da sefiriniz Fuad Paşa kardaşımız vâsıtası ile bir mektup göndermiştim. Halbuki bugün Hâkimiyet-i Milliye gazetenizde emrinizle intişâr eden makaleyi İstanbul gazetelerinden okudum. Bunun ne maksatla yazıldığını anlamadım değil. Ben geçen sene Moskova'da iken Bekir Sâmi Bey'i tarafınızdan yürüttüğü mütâla'ayı ma'kûl bulmuştum. Zira Konya te'dibi, Yozgat ve saire vekâyi ile aleyhimize dönen efkâr-ı umûmîye, belki de benim gelmemle yanlış bir fikir neticesi çok galeyana gelir diyerek, o zaman da muzır olan böyle bir hâli vatanın menafii' ile muvafık bulmayarak, ricanıza âmennâ demiştim. Şimdi muvaffakiyet belirince tabi'î maksadınızı gösterdiniz. Beni ve arkadaşlarımı şahsî emellerinize engel sayıyorsunuz. Pekâlâ! Fakat bunun için yalan söylemeye veya söyletmeye neden kendinizi mecbur görüyorsunuz? Paşa Hazretleri, ben Bolşeviklerden şahsî bir menfaat temine çalışsaydım, sizlerin Bolşevik olduğunuz zaman ben Bakü'de hakikati ve ne olduğumu âleme ilan ederek hatta orada bazılarının manasız taarruzuna uğramayı da göze aldırmazdım. ...Benim mütarekeden sonraki hayatımı sanki biliyormuş gibi Hâkimiyet-i Milliye'ye yalan söyletiyorsunuz. Sonra, benim Almanların veya başkalarının maksadına hizmet etmediğimi ve etmeyeceğimi pekâlâ bildiğiniz halde niye halkımı emelinize göre zehirletmek için yalan söyletiveriyorsunuz? Propagandacılarınız, eğer meselâ bizim Rusya'dan gelerek altı vilâyette büyük bir Ermenistan teşkil edeceğimizi işâa gibi mantıksız yalanlarda bulunurlarsa, umduğunuz muvaffakiyet hâsıl olmaz. Fakat olsun... Bununla maatteessüf Trablus'tan beri bildiğim ahlâk-ı şahsiyenizin bugün vardığımız mevkide bile tebeddül edemediğini görüyorum ve benim yalnız iktidarına bakarak görmek istemediğim diğer noksanlarınızı artık göze sokacak surette belli ettiniz. Ben yine sükûnetle arkadaşlarla birlikte başta Türkiye olmak üzere İslâm'ın rehâsı için olan sa'yimizde ilerleyeceğiz. Bütün bu şahsî hırslarınıza rağmen Cenâb-ı Hakk'ın şimdiye kadar yâver olan tâliinizi yine vatanın selâmetine hâdim kılmasını dilerim. Fakat sizi şahsî hırsınıza mağlûp olarak bu kadar küçülmüş gördüğümden dolayı teessüf ederim. Allah hepimizi doğruluktan ve iyilikten ayırmasın, hepimize bahşetsin, âmin (Bardakçı, 2018, 265-266).

Enver Paşa, Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanan bu yazı hakkında Cavid Bey'e de bir mektup göndermiştir. Mektubunda, Anadolu hareketinin biraz muvaffakiyet elde edince maskesini attığını dile getirerek gazetedeki yazıdan ve akrabalarına karşı yapılan muameleden şikâyet etmiştir (Cavid Bey, 2015a, s. 312). Dr. Nazım'ın Cavid Bey'e gönderdiği bir mektupta da Enver Paşa'nın yurda girmek için hangi gerekçeleri öne sürdüğü ve Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanan yazı ele alınmıştır. Dr. Nazım mektubunda, Enver Paşa'nın Yunan taarruzunun alacağı şekle göre hareket etmek üzere Batum'a geldiğini ve Mustafa Kemal'in nüfuzunu kaybetmesi, memleketin anarşiye düşmesi durumunda ülkeye girme düşüncesinde olduğunu, aksi takdirde hariçte kalmayı düşündüğünü yazmıştır. Mektubunun devamında Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanan yazının halk üzerinde fena tesir meydana getirdiği ve bu sebeple toplatılması için her tarafa telgraf gönderdiklerini belirtmiştir. Cavid Bey, Dr. Nazım'ın gazetenin toplattırılması hakkındaki bu satırlarının abartı olabileceğini dile getirmiştir (Cavid Bey, 2015a, ss. 329-330). Cavid Bey, Dr. Nazım'ın bu mektubuna verdiği cevapta; Anadolu'da yapılan neşriyatın Enver Paşa'yı tamamen gözden düşürecek bir mahiyette olduğunu gerek memlekete girmek gerek İttihad ve Terakki Fırkasını İslâm İhtilalleri Cemiyeti'nin veya Halk Şûrâlar'ının Türkiye'deki merkezi gibi tanıtmak için yapılan resmi müracaatın mevsimsiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Enver Paşa'nın dâhile girmesinin memleketin durumunu fenalaştıracağını, bu sebeple memlekete yakın bulunup Anadolu'yu kuşkulandırmanın bir faydası olmayacağını, bunun yerine İttihad ve Terakki teşkilatına ehemmiyet vererek durum normale döndüğünde bu teşkilattan istifade edilerek vaziyete hâkim olunacağını dile getirmiştir (Cavid Bey, 2015a, ss. 335-336).

Varlık gazetesinin 6 Ekim 1921 tarihli sayısında yayımlanan "Biraz da İnsaf" başlıklı yazıda ise yurt dışında bulunan İttihatçı liderler hedef alınmıştır. Enver, Halil, Dr. Nazım ve Mehmed Talât imzasıyla Meclis'e gönderilen beyanname İttihat ve Terakki Halk Şuralar Fırkasının harici ve dâhili teşkilatı tarafından yapılan kongre sonrasında kaleme alınmış ve gönderilmiştir. Yazıda, 13 sene boyunca memlekette kanunları ve Kânun-ı Esasiyi ihlal etmekte zerre kadar tereddüt etmeyen, ülkeyi uçuruma sürükleyen imza sahiplerinin şimdi kanundan, Kânun-ı Esasiden bahsederek kurdukları fırkanın tanınmasını istedikleri belirtilmiştir. Bu talebi cinnet ve cüretkârlık olarak tanımlayan gazete, dünyanın hiçbir yerinde bunu kabul edebilecek bir hükümet olmadığını belirtmiştir. Beyannameyi imzalayan isimlerin memleketin bu zor günlerinde nefislerine ve hırslarına yenilmemeleri, Almanya ve Bulgaristan hükümdarları gibi savaşı kaybettiklerini kabullenip kenara çekilmeleri, dışarıda kurdukları teşkilatlarla memlekete müdahil olmaya çalışmamaları gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca bu isimleri cinayetle veya ihanetle itham etmek istemediklerini, lakin hırslarının ve nefislerinin kurbanı addederek akl-ı selime davet ettiklerini, memleket selamete çıktıktan sonra gelip hesaplarını verebileceklerini, sonra da istedikleri surette faaliyette bulunabilecekleri ifade edilmiştir (Varlık, 6 Ekim 1921).

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuş, ardından Kafkasya'ya geçmiş olan Muhyiddin (Birgen) Bey, 16 Ekim 1921'de Kâzım Karabekir Paşa'ya gerek Hâkimiyet-i Milliye gerek Varlık gazetesinde Enver Paşa aleyhinde yayımlanan yazıları tahlil ettiği bir mektup göndermiştir. Enver Paşa'nın tahakkümü seven, müstebid, delice ve cesaret isteyen işlere atılan bir isim olarak tavsif edilmesinin yanlış olduğunu belirten Muhyiddin Bey;

Bir inkılâp ve mücadele esnasında tahakkümü sevenler, müstebiddir, hiffetle cüre'etkârane işlere atılanlar bulunması zaruridir. Hatta inkılâp esnasında değil, şerait-i tabiiyede dahi bunlar vardır. Almanya'yı harpten evvelki hale getiren de Kayzer'dir, bugünkü hale koyan da odur. İnkılâp esnasında cür'etkâr Enver iyidir, kahramandır, çünkü muvaffaktır; Sarıkamış'ta cür'etkâr Enver menfurdur, çünkü mağlup olmuştur. ... (Enver) cür'etkâr olmasaydı, bizim memleket, şimdiye kadar daima hükümetsiz kalırdı...

diyerek gazetelerde Enver Paşa aleyhinde yazılan yazılarda sonuç üzerinden hüküm verildiğine dikkat çekmiştir. Tarihin bir bütün olduğunu, dolayısıyla olayların birbirine bağlı ve bir süreç zemininde değerlendirilmesi gerektiğini belirten Muhyiddin Bey, Enver Paşa'nın hatalarıyla ülkeyi mahvettiği söyleminin bu yöntemden uzak bir değerlendirmeden kaynaklandığını belirtmiştir. Şayet olaylar böyle değerlendirilmezse, Anadolu hareketine karşı cephe alan Vahideddin ve Ali Kemal'in, olası bir yenilgi sonucunda söylem ve fiillerinde haklı sayılmaları gerektiğini ifade etmiştir. İslâm İhtilâl Cemiyeti'nin amacının da muhtelif İslâm memleketlerinde emperyalistlere karşı çalışan ihtilal cemiyetleri arasında bir dayanışma tesis etmek için Bolşevik inkılâpçılarından destek alarak oluşturulduğunu, Ankara'nın, bu cemiyeti baltalama sebebinin içinde Enver Paşa olmasından ileri geldiğini yazmıştır (Karabekir, 2020a, s.145-147).

İttihatçılar aleyhinde yapılan yayınlar, Tiflis'te Ataşemiliter Hüsameddin Bey'in Halil Paşa ile yaptığı mülakatta da söz konusu olmuştur. Hüsameddin Bey'in Kâzım Karabekir'e gönderdiği ve onun da 14 Aralık 1921'de Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyasetine ulaştırdığı raporda; "(Halil Paşa'nın)...Varlık gazetesinde "Biraz da İnsaf" serlevhasıyla intişar eden makaleden dolayı muğber (gücendiği) olduğunu izhar ederek buna mukabil kendilerinin de gazete çıkararak ve ağızlarına geleni söylemek iktidarı oldukları halde sükûtu tercih ettiklerini" (TTK, K 90 G 14) aktarmıştır.

3. Sarıkamış Harekâtı Üzerinden Yürütülen Propaganda

Enver Paşa I. Dünya Harbi'nde dört yıl boyunca Başkumandan Vekili olarak görev yapmış olmasına rağmen, Sarıkamış Harekâtı, onun hakkında başlatılan aleyhte propagandanın temel öznelerinden biri olmuştur (Tekir, 2024, s. 238). Enver Paşa'nın Moskova'ya geçerek İngilizlere karşı Bolşeviklerle iş birliği yapması İngilizleri rahatsız etmiştir. Bu sebeple Enver Paşa İngilizler tarafından Alman kuklası olmakla itham edildiği gibi, Sarıkamış'ta uğradığı hezimet de İngilizlerce kullanılarak onun İslâm dünyasındaki itibarı zedelenmeye çalışılmıştır. Bu durum aynı zamanda Enver Paşa muhaliflerinin de kullandığı kara propagandaya çanak tutmuştur (Öğün, 2024, ss. 261-262). Nitekim, Köprülü Şerif'in (İlden) 1921 Ekim'inde Akşam gazetesinde yayımlanan hatıraları bunun açık örneklerinden biridir (Öğün, 2019, s. 224). Akşam gazetesi 15 Ekim 1921'de"Dün kârilerimize vadettiğimiz ve uzun uzun ehemmiyetini izah ettiğimiz tefrikamızı bugünden itibaren derç etmeğe başlıyoruz" sözleriyle okurlarına duyurmuş, ardından kitap hakkında şu sözlere yer vermiştir:

Türk milletinin bağrında bir hançer gibi ve beyninde bir sual gibi saplı duran o müthiş faciayı bütün teferruatıyla anlatıyor. *"Sarıkamış"*ın o facia esnasında en salâhiyattar bir zat sıfatıyla harekete iştirak eden ve kol ordusunun nasıl mahv olduğunu bizzat gözüyle gören müellifi eserin hem umum tarafından anlaşılmasına hem de eserinin askerî kıymetini muhafaza etmesine itina etmiştir. Bu eser birçok vesaiki de muhtevidir. Dün de dediğimiz gibi, *"Sarıkamış"* güzel bir eser olmak itibariyle

kârilerimize emsalsiz bir lezzet vereceği gibi, milli facialarımızın en büyüklerinden biri olmak itibariyle de bu eseri okumak aynı zamanda her Türk'ün borcudur (Akşam, 15 Ekim 1921).

Şerif Bey, kitabının önsözünde Sarıkamış hatıralarını neden savaştan 7 yıl sonra kaleme aldığını, "Bu kitap Mondros

Mütarekesi'nden önce bu memlekette yayınlanamazdı. Mütarekeden sonra ise esir subaylarımızın dönüşlerini beklemeyi tercih ettim. Ancak bu sayededir ki cinayetin bazı gizli izlerini bulup öğrenmek kabil oldu" (İlden, 2018, s. XIII) sözleriyle açıklamıştır. Oysa eserinin sonlarına doğru yer verdiği; "Tüm isteği bizi bir kez daha pençesine geçirmek, bir kerecik daha zıplatmak ve sıçratmaktır. Allah düşmanımı düşürmesin" (Öğün, 2019, 225) ifadeleri, Şerif Bey'in Enver Paşa hakkında yürütülen propagandaya destek amacı güttüğünü, Enver Paşa'nın ülkeye dönmesini onun da istemediği ihtimalini doğurmaktadır. Murat Bardakçı bu eserin, tam Enver aleyhtarlığının başladığı bir dönemde yayınlanmasının Ankara'daki Enver kampanyasının bir parçası olduğu kanaatini taşıdığını ifade etmektedir (Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, 2020, s. 8).

Şerif Bey, Sarıkamış felaketi, Başkumandan Vekili Enver Paşa ile Genelkurmay İkinci Başkanı iken Onun Kolordu Komutanlığını üstlenen Hafız Hakkı Paşa'nın kötü önlemlerinin eseri olduğunu dile getirmiştir (İlden, 2018, 10). Hatıratında, ordunun gençleştirilmesi (İlden, 2018, s. 20), alfabe çalışmaları (İlden, 2018, 20) gibi konulara da değinen Şerif Bey, eserini Sarıkamış harekâtını anlatan diğer eserlerden farklı olarak bir Enver Paşa eleştirisi halinde kaleme alır.

Enver Paşa'yı akılsız, anlayışsız, vicdansız ve insafsızlıkla suçlayan Köprülü Şerif, onun geçmişini gözden geçirmediğini, hiçbir başarısının olmadığını, geçmiş askerî hareketleri incelemediğini, Alman İmparatoru ve İstanbul Büyükelçisi'nin siyasal desteğini kendi dehasına mal ederek şımardığını (İlden, 2018, s. 182) ifade eder.

Enver Paşa'yı sert bir şekilde eleştiren Şerif Bey, kitabının sonlarına doğru eleştirilerini hakarete dönüştürmüş ve Enver Paşa'yı, hain, Türklük ve insanlık erdemlerinden soyunmuş, Almanya İmparatoru'nun ücretli yamağı, babasına ve kardeşlerine layık olmayan kanlı katil uğursuz herif (İlden, 2018, s. 2322) olarak niteler. Birkaç sayfa sonraysa, Enver Paşa hakkında; cahil, hastalıklı bir hayalet, hırslı bir şöhret (İlden, 2018, s. 237) yakıştırmalarında bulunur.

Enver Paşa'nın yurda girme ihtimali üzerine başlayan propagandalar özellikle Türk tarih yazımında "Sarıkamış Harekâtı" hakkında pek çok yanlı-yanlış yorumlar yapılmasına ve gerçekle alakası olmayan bilgilerin yayılmasına yol açmıştır. Sarıkamış'ta *"90 bin asker tek kurşun atmadan, donarak öldü"* uydurması bu dönemin ürünüdür. Buna rağmen bu rakamı yetersiz bularak çok daha fazlasını zikredenler de olmuştur. I. Dünya Savaşı boyunca, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde sırasıyla 3. Şube, Ahz-ı Asker Kalem Amirliği, Ordu Dairesi İkmâl Şube Müdürlüğü, Ordu Dairesi Riyaset Vekâleti görevlerinde bulunan Behiç Erkin bu isimlerden biridir. Nitekim Erkin hatıralarında şunları söyler;

Seferberlikten evvel III. Ordu mevcudu takriben 100 bin kişi idi. Sarıkamış muharebesini müteakip III. Ordu mıntıkasında silahaltına alınabilecek ne kadar erat varsa hepsini aldık; ordunun mevcudu yine takriben 100 bin kişi oldu. Halbuki o mıntıkada silah altına alınan efradın yekûnu 800 bin kişi idi. Bu hesaba göre, zayiatımız aşağı yukarı 800 bin ere baliğ oluyor demektir. Bunun dörtte birini kayıt yanlışı diye kabul etsek dahi, yine 600 bin kişinin esir olmuş, donmuş, ölmüş ve firar etmiş bulunduğu neticesine varırız demektedir. Devamında, Enver Paşa ile bu hesaplar konusunda görüştüğünü ve Enver Paşa'nın kendisine; "Bunlar nasıl olsa bir gün ölmeyecekler miydi (Tekir, 2021, s. 316-317) dediğini iddia etmiştir.

Üçüncü kişilerin aktardığı ve teyit edilmesi zor bu iddianın bir başka versiyonu da Falih Rıfkı'nın Çankaya'sında yer almıştır. Falih Rıfkı, Saffet Arıkan'ın Moskova'da Enver Paşa ile yaptığı bir görüşmede Sarıkamış harekâtı ile ilgili şöyle bir diyalog geçtiğini aktarmaktadır: Saffet Arıkan; "Paşa Hazretleri biz Sarıkamış meselesini bir türlü kavrayamamıştık" demesi üzerine, Enver Paşa kısaca şu cevabı vermiştir; "Zaten açlıktan öleceklerdi. Cephede düşman öldürerek öldüler" (Atay, 2020, s. 96).

Bir propaganda malzemesi olarak aktarılagelen harekâtın şehit sayısı bir süre sonra, algı olmaktan çıkarak bugün bile harekâtın yıl dönümlerinde bir gerçekmiş gibi aktarılmakta ve tartışmalara yol açmaktadır. Hatta bu tartışmalarda Enver Paşa da "Turan" hülyası peşinde koşan maceraperest biri olarak zikredilmektedir. Bu bilgilere karşılık yapılan kimi güncel çalışmalarda verilen rakamlar araştırılmış ve şehit sayısının 30 ile 40 bin arasında olduğu tespit edilmiştir (Öğün, 2019, s. 167; Tekir, 2021, s. 322). Türk ordusunun "Tek kurşun atmadan" donarak yok olduğu iddiası, sadece Türk araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarla değil, Rus kaynaklarının aktardığı bilgilerle de uyuşmamaktadır. Nitekim Rus General Yudeniç, Sarıkamış harekâtı sırasında Rus ordusunun 26 bin kayıp verdiğini zikretmiştir. Rus ordusunun Harekât Şubesi Başkanı General Maslofski ise bu harekât sırasında; "20 binin üzerinde ölü, yaralı ve hasta, 9 binden fazla donarak ölme olmak üzere" Rus ordusunun

toplamda 29 bin (Öğün, 2019, 169-170) askerini kaybettiğini belirtmiştir. Tüm bu verilerden anlaşılacağı üzere, Türk askerlerinin "tek kurşun atmadan" şehit olduğu iddiası temeli olmayan bir propaganda ifadesidir.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Tartışmalar

Enver Paşa ve yanındaki diğer bazı İttihatçıların yurda girmesini engellemek üzere yapılan çalışmalar, Talât ve Said Halim Paşa gibi isimlerin Ermeni çeteleri tarafından yurtdışında şehit edilmesiyle yeni bir tartışmanın başlamasına yol açmıştır. Falih Rıfkı'nın aktardığına göre, Dr. Nazım; "Eğer Mustafa Kemal, Talât Paşa'yı memlekete alsaydı, Ermeniler onu öldürmezdi. Mustafa Kemal mi? Talat Paşa'nın katili..." diye sokak sokak haykırmıştır. Falih Rıfkı, bu anekdotu aktardıktan sonra, Dr. Nazım'ın bu itham yerine şunu düşünmesinin daha makul olacağını belirtmiştir: "(Nazım'ın) hatırına, Talat'ın da benim gibi o zamanlar memlekete girmesi doğru değildi. O da benim gibi iyice saklansaydı, sağ kalırdı, demek gelmeyecekti" (Atay, 2020, s. 401).

Falih Rıfkı'ya göre İttihatçıların öldürülmesi yurda girişlerinin engellenmesinden değil, kendilerini iyi saklayamadıklarından ileri gelmişti. Ancak Meclis'teki diğer bazı İttihatçılar da Dr. Nazım gibi düşünmüş ve İttihatçıların yurda girişinin engellenmesi konusunda Hükümet'e sorular yöneltmiştir. Nitekim Mayıs 1922'de bu konu Meclis gündemine taşınmıştır. İttihatçılar ülkeden çıktıklarında Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırı olan Ali Fethi Bey, İttihatçıların yurdu terk etmesinde gerekli tedbirleri almamak ithamıyla suçlanmıştı. Mayıs 1922'deki tartışmada da Dâhiliye Vekili görevinde bulunan Fethi Bey, bu kez İttihatçıların yurda kabul edilmemesi konusunda cevap vermek zorunda kalmıştır.

Kastamonu Mebusu Besim Bey, 25 Nisan 1922 tarihinde bu konuyu Meclis gündemine taşımıştır. Besim Bey; Mütarekeyi müteakip ülkeden uzaklaşan bazı zevatın Anadolu'ya girmelerinin men edilmesi ve bu sebeple bu isimlerin, canilerin saha-i kast ve taammüdüne düşmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bahse konu şahıslar ülkeyi harbe sokarak felakete sürüklemiş olsalar bile Müslümanlığa ve Türklüğe karşı bir an bile ne ileri geçmiş ne geriye gidebilmiş olan husumet ve intikama terk ve teslim edilmelerini bir mebus olarak asla tasvip edemeyeceğini de belirtmiştir. Bu isimlerin suçları var ise Türk mahkemelerinde hesap vermeleri gerektiği, aksi takdirde Anadolu'ya girmelerine dair kanunî bir sebep varsa Dâhiliye Vekâletinin cevap vermesini istemiştir (TBMMZC, D I, C XX, İ 44, s. 71-72).

Bunun üzerine Ali Fethi Bey; kastedilen isimlerin Ermeniler tarafından suikasta uğramış Talât ve Said Halim Paşa ile Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler olduğunun anlaşıldığını, bu isimlerin Türkiye'ye dönmek için taleplerinin olmadığını, mesela Talât Paşa'nın Berlin'de vatanın ve memleketin haricen menfaatine hizmet etmeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Fethi Bey'in bu izahı üzerine Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey; "Gelenler kovuldu da onun için gelmediler. Sahib-i sual ölüler hakkında değil, diriler hakkında soruyor" diyerek Halil Paşa'nın ülke dışına çıkarılmasına atıfta bulunmuştur. Fethi Bey, ülkede devam eden bir harp olduğundan gerek memleketin gerek ordunun asayiş ve emniyetini korumak adına tedbirler aldıklarını, sebepsiz yere kimsenin ülkeye girişinin engellenmediğini, bilakis mebusların kefaleti ve polislerin öngördüğü tedbirler dâhilinde mücahade-i milliyeyi kendisine emel kabul eden herkese memleketin kapılarının açık olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey, yeniden söz alarak; "...mücahede-i millîyemize muvafık olup olmadığını nasıl takdir buyururlar? Ölçüsü ne? Tartısı nedir?" (TBMMZC, D I, C XX, İ 44, s. 70-72) diye sormuş, ancak cevap alamamıştır.

Meclis'teki tartışmalar bununla sınırlı kalmamıştır. Nitekim, Trabzon'da bulunan İttihatçılara karşı sergilenen tutum İttihatçı bazı mebuslar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ali Şükrü Bey bu tepkiyi gösterenlerin başında gelmiş, Kâhya Yahya ve Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyelerine karşı izlenen politikayı eleştirmiştir. Ali Şükrü Bey, özellikle Trabzon'daki İttihatçıların Millî Mücadele için ilk kıvılcımı yakanlar olduğunu dile getirerek eleştirilerini temellendirmiştir. Ali Şükrü Bey'in tepkisi bununla sınırlı kalmamış ve Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey'in görevden alınmasını istemiştir. Bu isteği kabul görmeyince de diğer Trabzon mebusları Celaleddin Bey ve üç arkadaşıyla birlikte Ali Fethi Bey hakkında 7 Mayıs 1922 tarihinde Meclis'e gensoru önergesi vermiştir. Verilen gensoruda Ali Fethi Bey'in memleket ahvaline hâkim olmadığı belirtilerek görevinden istifası istenmiş ancak yapılan oylamada Ali Fethi Bey 36'ya karşı 117 oy alarak görevde kalmıştır (Babacan & Üçüncü, 2008, ss. 546-547).

1922 Ağustos'una gelindiğinde, Meclis tarafından bazı İttihatçıların ülkeye girmesine izin verilmiştir. 12 Mart 1921 tarihinde Enver ve Halil Paşaların ülkeye girişini yasaklayan karar, 1 Ağustos 1922 tarihinde çıkarılan yeni bir kararla kısmen iptal edilmiştir. Alınan kararda, Halil Paşa ile Küçük Talât ve Dr. Nazım Beylerin ülkeye girişine izin verilmiş (BCA, 5.23.2, Kararlar Dairesi Başkanlığı 1920-1928), fakat Enver Paşa'nın ismi bu kararda zikredilmemiştir. Karar metninde bunun bir gerekçesi belirtilmemişse de Enver Paşa'nın Anadolu Hareketi'nin lider kadrosu tarafından bir rakip olarak görüldüğü, bu sebeple de ülkeye gelişinin hiçbir durumda tasvip edilmediği sonucuna varma imkânı doğurmaktadır.

İttihatçıların ülkeye girmesi meselesi sadece Türk yetkililer tarafından takip edilmemiş, İngilizler de bu konunun takipçisi olmuşlardır. Örneğin, Rumbold'dan, Bolfour kontuna gönderilen 5 Ağustos 1922 tarihli raporda, Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönmesi ihtimali üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Raporun yazıldığı tarihten bir gün önce Enver Paşa Türkistan'da şehit olmuştur, ancak bundan haberdar olmayan İngilizler, Enver'in ülkeye girmesi halinde oluşabilecek muhtemel bir senaryo üzerine fikir yürütmüşlerdir. Raporun Büyük Taarruz öncesi yazılmasından ötürü, Mustafa Kemal Paşa'nın savaşı kaybetmesi durumunda "ki bu artık hesaba katılması gereken bir olasılıktır, ancak buna güvenilmemektedir" denerek otoriteyi ele alacak kişiler Enver Paşa, diğer İttihatçılar ve Sultan olarak belirtilmiştir. Enverciler, eski Cemiyet liderleri veya ikisinin birleşerek otoriteyi ele alması durumunda, Sultan'ın otoriter bir rol almasını engellemekle birlikte onu ele alabilecekleri belirtildikten sonra, ismi geçen grupların müttefiklere Mustafa Kemal Paşa kadar sorun çıkaracaklarına dikkat çekilmiştir (FO, 424.254).

Enver Paşa ve taraftarlarının yurda girişi ile ilgili Anadolu'ya sağlanan istihbarat faaliyetleri de Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam etmiştir. Bakü Mümessili Memduh Şevket (Esendal) Bey, Enver Paşa ile İran ahvali üzerine yaptığı haberleşmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya rapor ediyordu. Yine Kars'ta bulunduğu sırada Enver Paşa'dan üç mektup aldığını belirten Memduh Bey, bu mektuplara dair de 12 Kasım 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor sunmuştu (Teke, 2023, s. 125-127). Enver Paşa'nın Buhara'ya gitmesinden sonra da Ankara'ya Enver ve taraftarları hakkında haberler gelmeye devam etmiştir. Örneğin, Azerbaycan Konsolosu Mehmed Haşim Bey, 13 Nisan 1922 tarihinde Fevzi Paşa'ya gönderdiği mektupta; Hafız Besim Bey ve arkadaşlarının Enver Paşa cereyanına taraftar bulundukları veya Paşa'dan mektup alıp cevap yazdıklarını bizzat Besim Bey'den işittiğini ve fakat mektupların muhtevasına vâkıf olmadığını belirtmiştir. (TİTE, K 40 G 72)

İttihatçıların yurda geri dönme meselesi 1926 yılında görülen İzmir Suikastı davasında bir kez daha gündeme gelmiştir. Eski bir İttihatçı olan Mahkeme Reisi Ali (Çetinkaya) Bey İttihatçıların yurda geri dönme çabaları hakkında Dr. Nazım Bey'e "Bizi arkadan vurmak istiyordunuz" (Tunaya, 1989, s. 576) diyerek yapılan girişimi adeta bir ihanet olarak lanse etmiştir. Ali Bey'in bu ithamına karşı, Dr. Nazım şunları söylemiştir;

Katiyen Beyefendi... Enver Paşa hatası yüzünden vefat etmiş bir arkadaşımdır ve bir şehiddir. Eski bir inkılâb arkadaşımdır. Onun ruhunu tazib etmek istemiyorum, fakat Ankara en sadık bir adamını Enver Paşa'nın yanına refakat ettirse idi Ankara'nın namusunu Enver Paşa benden ziyade müdâfaa ederdi. Bunu bütün namusumla söylüyorum (Erdinç, 2018, s. 314) cevabını vermiştir.

Enver Paşa ve beraberindeki diğer bazı İttihatçıların yurda girme çabaları, basın, Meclis ve istihbarat raporlarında sıkça gündeme gelmiş ve bu girişim engellenmeye çalışılmıştır. Bu durum I. Dünya Savaşı'nın lideri Enver Paşa ile Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın da bir güç mücadelesi haline dönüşmüştür. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Cumhuriyet'in de kurucusu olan Mustafa Kemal Paşa, yeni rejimin kadrolarını da bizzat kendisi belirlemiştir. Bu noktada İttihatçıların hayatta kalmaları ve yurda dönmeleri durumunda ortaya nasıl bir tablonun çıkacağı merak konusu olmuştur. Burada Falih Rıfkı'nın şu tespiti önemlidir: "(Mustafa Kemal) Enver'i hiç sevmezdi ve tehlikeli bulurdu. Talat Paşa'yı vatansever tanır, Cemal Paşa'yı severdi. Eğer sonuna kadar yaşasaydılar, Enver'i ne yapardı bilmiyorum. Fakat Talat Paşa ile belki çalışırdı. Cemal Paşa'yı ise daha Kuva-yı Milliye zamanı memlekete almak niyetinde bulunmuştu" (Atay, 2020, s. 398).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasından sonra 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke'nin imzalanmasının hemen ardından 2/3 Kasım gecesi Enver, Talât, Cemal Paşalar ile İttihat ve Terakki'nin önde gelen diğer bazı isimleri ülkeyi terk etmişlerdir. Kırım'a vardıklarında Talât ve Cemal Paşa Almanya'ya giderken Enver Paşa Kafkasya'ya geçerek mücadeleye devam etmek istemiştir. Ancak yapmış olduğu girişimler başarısız olmuş ve bir süre sonra o da Almanya'ya gitmiştir. Fakat Enver Paşa daha Almanya'da iken İstanbul basınında onun bir orduyla ülkeye döneceği söylentileri çıkmaya başlamıştır. Bu durum İstanbul'da bulunan ve Millî Mücadele taraftarı olan sivil ve askerler tarafından Millî Mücadele komuta kademesine bildirilerek tedbir alınması istenmiştir. Kâzım Karabekir gibi hareketin önde gelen isimleri de Enver Paşa'nın yurda dönme ihtimali üzerinde durmuş ve sıkı tedbirler alınmasını istemişlerdir.

Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa gibi isimler ise gerek İstanbul'dan gerek Kâzım Karabekir'den gelen telgraflar doğrultusunda birtakım tedbirler almaya başlamışlardır. Bu tedbirlerin ilk adımı Enver ve Halil Paşa gibi şahısların Türkiye'ye girişini yasaklayan bir kararnamenin Meclis'ten çıkması olmuştur. Aynı zamanda Trabzon'da bulunan ve Enver Paşa'nın yurda girmesi için çalışan Küçük Talât, Kâhya Yahya gibi isimler de gözetim altında tutulmuş ve bir süre sonra da tevkif edilmişlerdir. Bu durum, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya serzenişte bulunan mektuplar göndermesine sebebiyet vermişse de alınan kararın sonucunu değiştirmemiştir. Nitekim Halil Paşa sınır dışına çıkarılırken Küçük Talât Bey de tutuklanmıştır. Ayrıca

Enver Paşa'nın eniştesi Kâzım Orbay da Enver Paşa'ya destek verebilir düşüncesiyle Sarıkamış'tan uzaklaştırılmıştır. Enver Paşa'nın gönderdiği mektuplardan anlaşıldığı üzere, onun yurda geri dönme ihtimali Millî Mücadele'nin başarısız olması halinde gerçekleşecekti. Ancak onun bu girişimi tarih yazımında yeni bir macera arayışı olarak yer etmiştir.

İttihatçıların yurda geri dönmesini engellemek için alınan resmi kararın yanı sıra, Mondros Mütarekesi'nden itibaren İstanbul basınında İttihatçılar aleyhindeki eleştiriler Anadolu hareketi tarafından da dile getirilmeye başlanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye ve Varlık gazetelerinde yayımlanan iki makalede ülkenin İttihatçılar tarafından yıkıma sürüklendiği suçlamasından başka, Alman hayranlığı gibi iddialar yer almıştır. Ayrıca 1921 yılında Akşam gazetesinde yayımlanan Köprülü Şerif Bey'in Sarıkamış anıları da özellikle Enver Paşa aleyhinde bir propaganda üretilmesini sağlamıştır. Bu gibi aleyhte propaganda yayınları, Türk tarih yazımının yanlı ve yanlış bilgilerle donatılmasını sağlamış, böylece İttihatçılık aleyhinde olumsuz bir algı yaratılmıştır.

İttihatçıların yurda girişinin engellenmesi 1922 yılında Meclis'te de tartışmalara yol açmıştır. Enteresandır ki, bu karara karşı çıkanlar da kararı savunanlar da İttihatçı bir geçmişe sahiptiler. Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, Cemiyet'in Umumi Kâtipliği gibi önemli bir görevde bulunmuş, Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Ahmet İzzet Paşa kabinesinde yer alan İttihatçı isimlerden biri olmuştu. İttihatçıların yurda girişinin engellenmesini eleştiren Besim Bey ile Hüseyin Avni Bey de aynı İttihatçı geçmişten gelen iki isimdi. Böylece bu konu hakkındaki tartışmalar İttihatçıların gelecekte alacakları siyasi konumu göstermesi açısından da önemli bir gösterge olmuştu. Bir diğer İttihatçı olan Ali Şükrü Bey de Trabzon'daki İttihatçılara karşı yapılan muameleden rahatsızlığını Meclis'te dile getirerek sert tartışmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Sonuç olarak; I. Dünya Savaşı'nın yenik Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan itibaren dostluk kurduğu silah arkadaşları tarafından dışlanmış, bu girişimi sonraki dönemde bazı kişilerce ihanet olarak tanımlanmış ve ülkeye girişinin engellenmesi noktasında neredeyse her yola başvurulmuştur. Başvurulan bu çareler gerek Enver Paşa gerek İttihat ve Terakki hakkında dile getirilin aleyhte bazı söylemlerin de ilk zeminini oluşturmuştur.

Kaynakça | References

Agabekov, G. S. (2011) *Enver Paşa Nasıl Öldürüldü*, (Yay. Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar), Bengi Yayınları.

Akandere, O., Polat, H. A. (2011), *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Akşam, 15 Ekim 1921.

Artuç, N. (2019). Millî Mücadele Döneminde Kazım Karabekir Paşa'nın Enver Paşa Hakkındaki Düşünceleri ve İstihbarat Çalışmaları, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), 125-138.

ATASE, (Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi) Atatürk Arşivi Kataloğu, Ziraat Bankasından Gelen Evrak (ATAZB), K 15. G 30. B 30; K 10 G 13 B 13-1.

Atay, F. R. (2020). *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul.

Babacan, H. (2002). "Enver Paşa", *Türkler,* (13), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 263-272.

Babacan, H. (2005). *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Babacan, H., Üçüncü, U. (2008) "Ali Şükrü Bey'in İttihatçılığı ve Trabzon İttihatçıları ile İlişkisi", *İlkadım'dan Cumhuriyet'e Millî Mücadele*, (Ed. Doç. Dr. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 545-554.

Bardakçı, M. (2018). *Enver,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Başyazı (İmzasız), (13 Haziran 1921). Eski Hesap, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1.

BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Kararlar Dairesi Başkanlığı 1920-1928, 2.38.18; 5.23.2

Başyazı (İmzasız), (6 Ekim 1921). Biraz da İnsaf, *Varlık*, 1.

Cavid Bey. (2015). Meşrutiyet Ruznâmesi, III, (Haz. Prof. Dr. Hasan Babacan-Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cavid Bey. (2015a). Meşrutiyet Ruznâmesi, IV, (Haz. Prof. Dr. Hasan Babacan-Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları.

Çolak, M. (2019). *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, Yeditepe Yayınevi.

Demirbaş, O. (1999). *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.

Erdinç, E. Ş. (2018). *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları-III Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasî Yargılama*, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ertürk, H. (2023). *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik, Ferudun Ata), Palet Yayınları.

FO, (Foreign Office), 424/254.

Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, (2020). (Yayınlayan: Murat Bardakçı), Türkiye İş Bankası Yayınları.

Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, (1972). (Haz. Taylan Sorgun), Yaylacık Matbaası.

İlden, Ş. (2018). *Sarıkamış*, (Yay. Haz. Sami Önal), Türkiye İş Bankası Yayınları.

Karabekir, K. (2020). *Günlükler,* I, (Çeviriyazı: Budak Kayabek, Haz. Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları.

Karabekir, K. (2020a), *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, (Yay. Haz. Ziver Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Karaman, S. S. (1962), Enver Paşa ile Nasıl Mücadele Ettim, *Yakın Tarihimiz*, I(11), 339-341.

Kocaoğlu, B. (2006). *Mütarekede İttihatçılık İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*, Temel Yayınları.

Küçükkılınç, İ. (2018). Jön Türklük ve Kemalizm Kıskacında İttihatçılık, Historia Yayınları.

Öğün, T. (2019). *100 Soruda Sarıkamış Harekâtı*, Rumuz Yayınevi.

Öğün, T. (2024). *Sansür ve Propaganda Gölgesinde Ruslarla Savaş ve Sarıkamış Harekâtı (İnceleme-Kaynak Metinler),* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sonyel, S. R. (1990). Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması, *Belleten*, LIV(209), 381-402.

TBMMZC, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Teke, C. (2023). *Türk Siyasi Hayatında Memduh Şevket Esendal*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Tekir, S. (2021). *Beyaz Harp*, Kronik Kitap.

Tekir, S. (2024). *İttihatçılık İktidar*, Kronik Kitap.

TİTE, (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, 46/123; 40/72.

TTK, (Türk Tarih Kurumu Arşivi), 90/14, Enver Paşa Evrakı (EP), 1/6/6.

Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler,* III, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Üçüncü, U. (2012). İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri (1919-1926), (Ed. Hasan Babacan), Altınpost Yayıncılık.

Yamauchi, M. (1995). *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayıncılık.